

Sena wara sena

 Paul P. Borg

Il-banda tar-raħal hija karatteristika li ssibha fil-qalba tal-ħajja Maltija. Hija marbuta ma' kultura minsuġa ġmielha mat-twemmin tagħna. Bis-saħħa tagħha l-mużika daħlet sa minn żmien ilu fil-ħajja tar-raħal u trawmu mijiet ta' żgħażaġh li sabu l-isfog tagħhom fl-attivitajiet tagħha. Kien ukoll bis-saħħa ta' din il-kultura li twieldu tant u tant melodiji u li kienu jsiru aktar magħrufin u ta' preġju, huma u l-kompożituri li ħolquhom, kieku l-udjenza kienet akbar minn dik li toffri artna!

Imma l-bniedem jitwieled, jgħix, iqatta' jumejn fuq din l-art u jgħib mill-ġdid. Il-ħajja mimlija b'karattri li ġew u marru matul is-snin bħal teptip tal-kwiekeb issa jidhru, issa le. Issib nies ta' ħila kbira li minn żmien għal ieħor jiddu fil-qasam tagħhom u donnu ħadd ma jintebaħ bihom. Jgħibu u jintesew fl-umiltà li għexu fiha. Bħallikieku mistoħbijin miż-żmien u mit-tifkira. Jgħib isimhom għax f'ħajjithom qatt ma rsistew biex il-ħila tagħhom juruha lill-bqija b'wiċċhom minn quddiem. Hemm nies mimlija ħila li jagħmlulna għeħ tghidx kemm. Uljedna għad jibqgħu grati lejn xogħlijiethom. U tajjeb li minn żmien għal żmien, dawn in-nies insiru nafu min huma. Huma l-bnedmin li bla ma jafu jsaħħu dawk il-ħoloq tal-katina tal-identità tagħna.

Is-Surmast Ġanni Mamo ħa pjaċir jaqbad jirakkonta bħalma jagħmlu x-xjuħ kollha, jiteklem b'entuzjażmu fuq dak li għadda minnu. Ukoll jekk qiegħed insejjahlu xi għax mgħobbi bis-snin, żgur li ħadd ma jagħtihomlu t-tmenin sena li għandu u fuqhom! Laqqagħni miegħu ħija Tony. Izda malli ltqajna l-Qawra, u rajtu tiela' t-taraġ sa fuq nett u la jieqaf u lanqas jaqta' nifsu, lissint 'Alla jbieku!' f'qalbi, u xtaqtlu snin twal oħrajn.

U bla ma ridt ergajt rajtu fil-festa tal-Vitorja, il-Mellieħa, ergajt ftakartu bil-bakketta f'idu, tielgħa u niezla, tixxejjer bħallikieku tferrex mal-pjazza noti u melodiji mill-isbaħ, in-nuċċali jaħbilu ħarstu soda izda espressiva, mimlija fehma izda serja fl-istess waqt, tiġġerra minn fuq bandist għal ieħor. U smajt l-Innu tal-Banda Imperial isaħħar il-miġemgħa ferħana u ssummata fil-pjazza, nhar it-tmienja ta' Settembru.

Sena wara sena...

Is-Surmast Ġanni Mamo

Is-Surmast Ġanni Mamo ħalliena nhar is-16 ta' Lulju 2012. L-aħħar li rajtu kien lejlet il-Vittorja xi erba' snin ilu, jekk niftakar tajjeb. Dakinhar kien mistieden mis-surmast Anthony Borg biex iħabbat l-innu li jibqa' magħruf għalih. Fuq il-*podium* is-surmast Mamo deher raġel dgħajjef, mgħobbi bis-snin. In-nies baqgħet tħares tara x'sa jiġri. Meta qabad il-bakketta tas-surmast Borg, kulħadd staghġeb jara x'sa jiġri. Imma f'daqqa waħda l-bniedem xwejjah inbidel. Taret kull għejja u wera l-ħegġa qadima u attenzjoni kbira li jibqa' magħruf għaliha, biex mexxa l-Banda Imperial għall-aħħar darba. Ma nafx min ma ħassx it-tingiza

tas-snin dakinhar. Kien hemm hafna li zammew biex ebda demgħa ma tixrief xfar għajnejhom. Ibda minni. Din li ġejja hi kitba msejsa fuq taħdita miegħu nhar is-7 ta' Jannar, 1999.

Is-Surmast John Mamo nqisu wieħed minn dawk il-Maltin, mimlijin ħila u talent, li matul it-tnejn u tmenin sena li għaddew minn fuqu ferraħ b'xogħlu mhux ftit lil shabu fis-soċjetà. Il-ħila tiegħu bhala bandist, bhala surmast tal-banda u bhala kompożitur kienet il-mezz li bih ħa sehem attiv mhux ftit f'din il-karatteristika tal-ħajja tagħna l-Maltin. Bniedem ieħor f'dan il-qasam kulturali li t-talenti tiegħu hallew il-frott.

Tfulitu

Missieru kien negozjant tal-għamara, u jien niftakar sewwa l-ħanut tagħhom Birkirkara, fejn l-isqaq tas-sorijiet jiftaħ quddiem l-għassa f'tarf Triq Brared.

“Imma l-ħajja fqira kienet tafx,” qalli s-surmast. “Fqira għall-aħħar! Missieri kellu ħwienet il-Belt u Bormla, jixtri l-għamara antika u jirrangaha u jbigħha. Imma qatt ma qalagħha tajjed miskin! Kien hawn faqar wisq!”

Is-surmast insista li l-faqar kien tabilhaq jeżisti. Ukoll biex tilbes żarbun kont trid tagħmel sagriċċju. U l-għamara kienet mill-inqas fid-djar, sigġijiet, sodda u mejda, u xejn aktar. In-nies ma kinux jafu xort'oħra, u ma setgħu qatt jitgħallmu xi jfisser tgħix aħjar. Ma kinux jeżistu l-għamliet ta' għamara bħalma wieħed jista' jsib illum, l-ewwel nett għaliex il-bniedem kien jaf joqgħod b'li għandu u trid tkun fula f'qargħa biex ifittex aktar kumdità milli kellhom ta' qablu, u t-tieni nett, lanqas kieku ried ikun aħjar minn haddieħor, flus f'idejħ ma kellux! U jrid u ma jridx kien ikollu jibqa' b'xiber imnieħer. Lussu ma kinux jafu bih. Hela lanqas. Kwalità ta' ħajja kiefra li għexu fiha l-bieċa l-kbira tal-Maltin ta' dan is-seklu li għadna kif ħriġna minnu. Mhux biss żewġ gwerer kbar, iżda bruda soċjali fost uħud mill-mexxejja u fost min ħakimna biex il-Maltin ifittxu l-ewwel nett l-interessi tagħhom qabel kull haġa oħra.

“Fi tfuliti la bajd u lanqas għamm ma kien jeżisti għalina,” qalli s-Surmast Mamo. “Mhux aħna biss tafx, imma l-bieċa l-kbira tagħna! Ftut kafè bil-ftiet u suq ħa mmorru kull filgħodu! Aħna konna noqogħdu fejn Tal-Bagri wara l-Knisja l-Kbira ta' Birkirkara. U missieri jqajjimna kull filgħodu għall-quddies, itajrilna l-friex u dejjem għall-quddies tas-sitta u nofs Tal-Herba! Imbagħad wara l-iskola, insomma, kien hemm waħda kienet tgħallimna xi haġa hi miskinna, tagħtik siegħa taqra ktieb u aktarx torqod kienet! L-iskola li tgħallimt jiena għax kont fis-Servizz! Illum hadd ma jista' jifhem il-qagħda

kif kienet meta konna tfal aħna...”

Fil-Pjazza ta' San Frangisk fejn kien joqgħod fi tfulitu jiftakar saħansitra l-mogħoż jigggerrew mal-bejjiegha li kienu jinżlu minn Tal-Balal. Kienu jixtru xi sold ħalib shun shun ifexfex minn sider il-mogħza, joħduh għand Tal-Hamra, li kien ħanut fil-pjazza, u jzidilhom ftit kafè miegħu għat-togħma.

“U għalhekk qbadt il-mużika kmieni jien,” qalli. “Għax aħna konna noqogħdu hdejn il-każin Tal-Bagri. Minn fejn twelidt jiena kont inħares 'l isfel fil-biħa u narahom jagħmlu l-kuncerti. Il-Banda Sant'Elena. U dejjem ġol-każin imbagħad! Ta' seba' snin bdejt nitgħallim u ta' tmien snin ħriġt indoqq l-*althorn* mal-banda. L-*althorn* kien jiswa erba' liri biss! Imma missieri ma kellux minn fejn jixtrihuli! U kienu għamli gabra mingħand il-qraba u xtrawli wieħed. U bqajt sejjer ftit ftit, nitgħallim u kien hemm is-Surmast Costa, kien ziemel dan, u ħadni miegħu jgħallimni l-mużika. It-tifel tiegħu kien surmast ukoll, konna mmorru nitgħallmu għandu jiena u Ninu Sammut, wara kien sar surmast ukoll Ninu... konna ħbieb kbar jiena u hu. Ninu Sammut kien *ihabbat* tajjed ukoll. Kien dam snin twal surmast tal-banda f'Hal Lija, il-Mellieħa... kien surmast maħbub.

“Għax ġol-każin ma bqajniex nitgħallmu mbagħad. Ġol-każin iwasslek sa ċertu livell, imma mbagħad ħadna taħt idejħ is-Surmast Costa. Ninu kien kurunetta... kienu bil-ħanut tal-inbid Ninu... u kien hemm ħuh Fredu kien tajjed ukoll. Fredu tal-Pistulin... wieħed mill-kbar ta' Malta kien Fredu Sammut. Ċensu Costa miet fl-1950, kien ukoll surgent fl-*Army*...”

“Sadanittant il-ħajja tax-xogħol riedet tibqa' għaddejja bla waqfien. It-tbatija, ix-xogħol, il-kultura, il-ħidma, il-mużika. Imma ħa ngħidlek, il-mużika kienet kollox tafx! Mela l-bniedem bix-xogħol biss se jgħix! Ikun kemm ikun imwiegħer fil-ħajja tiegħu, imnalla jkollu ħjiel ta' dawn il-ħwejjeġ akbar biex ikun jista' jgħix ta' bniedem!”

Bla ma kien jaf dak il-waqt, Ganni Mamo kien għaqqad flimkien il-ħsibijiet li fil-fehma tiegħi jintgħasru fl-eżistenza tal-bniedem. Kien fehem li l-bniedem li hu bniedem u mhux annimal, ma jista' qatt jgħix biss bil-ħobż. Ta' bniedem li huwa jaf jaħseb u jaf jixtieq, u fuq kollox iħoss ix-xewqat, bilfors irid ifittex xi haġa oghla mill-għajxien ċatt li jaf jgħix annimal. Dan hu l-għajxien uman fil-milja tiegħu kollha.

B'dak li qalli s-Surmast Mamo kien wera għal darb'oħra kemm il-bniedem fuq dawn il-gzejjer

kien għaddej sewwasew mill-istess proċess li minnu kienu għaddej għnus oħrajn madwarna floqsmata tal-arti. Il-mixja kulturali tal-ġens tagħna ma qabditx ir-ritmu mghaġġel bħalma gara lil xi wħud oħrajn, imma l-ftit li kellna nqdejna bih kif stajna fil-limitazzjonijiet li joffri pajjiżna li ftit ftit l-arloġġ tiegħu tektek u dar ukoll!

Sa minn meta kien għadu daqsxejn ta' tifel, Ġanni Mamo baqa' dejjem jaħdem ma' missieru fin-negozju tal-ghamara. In-nies kienu jiġu għandhom fil-ħwienet tagħhom. Din hija kwalità oħra tal-ambjent qadim tal-bniedem universali kien fejn kien. Ir-rabta bejn l-id u l-moħħ. U l-bniedem Malti ħa sehem ukoll f'din il-mixja biex kiseb il-progress li niftaħru bih illum: iż-żwieġ bejn il-kultura u x-xogħol, bejn il-qalb u l-id, f'ambjent ta' tbatija u faqar li, minkejja kollox, ma kienx jirnexxilu jsewweq qalb il-bniedem. Anzi! Kien donnu aktar jagħmlu ferhan u kuntent b'dak il-ftit li kellu u li Alla baġhatlu.

"Kien jinqala' xi ħadd u jistaqsina, 'Għandi gwardarobba jew gradenza, tgħodd għalikom?' U li jkunu bil-ħsara nirrangawh. Kellna l-karozza u ngibuhom biha. U qabel kellna z-żiemel imma, u konna mmorru anki l-Mellieħa biż-żiemel għal biċċa għamara! Kellna qisha remissa, garaxx kbir u kien jiġi Sultana tal-Mellieħa u jarahom, fejn l-*Imperial* kien, u nirrangawhom, niżbġuhom u ntellgħuhom il-Mellieħa biż-żiemel stess! Hekk kien jaqla' sold missieri! U hekk għexna aħna..."

"Mużika, daqq u ħidma!" għedtlu jiena. "Is-sengħa riedet tkun imma!"

"Mhux riedet tkun!" ħatafni Ġanni. "Imma hi riedet tkun! Mela bil-banda biss se tiekol ibni! Bl-*umpappa umpappa* biss ma tagħmel xejn dak iż-żmien!"

Id-demmi tal-gwerra

Meta Ġanni kellu xi għoxrin sena, kien ġa magħruf bħala bandist mill-aħjar; is-Surmast Aquilina kien sema' bih, u baġhat għalih mal-banda tal-RMA. Fit-2 t'Awwissu tal-1939, daħal suldat, iżda ftit wara, fit-3 ta' Settembru, faqqgħet il-gwerra. Daqshekk jemmen li kellu xortih tajba! Ġanni daħal mill-ewwel bħala bandist, ukoll jekk kienet haġa tqila li jidhol bandist regolari. Matul il-gwerra kienu sfrattaw ftit għax bħala bandisti ma setgħux jibqgħu għaddejjin bħallikieku ma kien hemm gwerra xejn! Jiftakar li kienet ħajja iebsa ħafna u mimlija biża' u mewt.

Ġanni ħares lejja biex bħallikieku jara hux tassew ridt inkun naf il-grajja tiegħu fejn il-banda u l-mużika kienu jithalltu b'mod hekk stramb mal-bombi u l-mewt, mad-demmi u mal-ħajja tal-Maltin.

"Trid ngħidlek l-istorja tal-gwerra mela?"

staqsieni. Kien ikun għalxejn li kelli ngħidlu le, għax moħħu kien ġa qabad dik it-triq tat-tifkira.

"Lill-banda, lill-bandisti kollha... kienu xerrduha fuq il-kanuni u fuq l-għases, u lili tefgħuni *postman*, nieħu l-ittri u ngib l-ittri minn Laskri... hemm tarag hemm! Il-ħajja kienet ftit jew wisq għadha sejra bħal qabel. Imma fl-10 ta' Ġunju, l-Italja ddkjarat gwerra kontra l-Ingilterra. Jien u xi oħrajn konna telgħin kuncert La Vallette għax kont indoqq magħhom jien. Imma kif wasalna hdejn San Duminku qalulna li l-Italja kienet ħarġet kontra l-Ingilterra. U ma bqajniex telgħin lejn il-kazin aħna. U morna lura Sant'Iermu.

"L-għada filgħodu gie l-ewwel attack mit-Taljani. Fis-sebgha nieqsa kwart ta' filgħodu. Iwa, aħna konna... kienu jittrenjawna kontra l-paraxutisti. U kienu jibagħtuna fuq il-bjut halli nisparawlhom. U konna fuq il-bjut, is-suldati kollha mqassmin. U jiena kien imissni fuq bejt kbir, tond, bejt ta' sur kien dan. U kif qegħdin hemm, smajt l-ajruplan niezel jien... u bżajt!

"Il-Madonna teħlisni! għedt f'qalbi u tlaqt nigri 'l isfel f'kamra tal-konkos! Xi stajt nagħmel bl-ixkubetta biss? U kien hemm raġel ieħor hemm isfel u dhalna taħt mejda. Fuq il-mejda niftakar kien hemm telefon... U Madonna taqa' bomba fuq il-bejt sewwa! Konna sebgha hemm fuq u toqtol sitta minna! Erba' bandisti u tnejn tas-Servizz. Il-mejda għoliet! Hoss itarrax! U meta waqa' s-skiet u l-ajruplani ma smajnihomx aktar, tlaqt 'il fuq mill-gdid jien. U ridt nitla' xi tletin targa!

"Kieku bqajt hemm fuq, illum m'iniex qiegħed hawn!"

Is-Surmast Mamo ma tkellimx aktar għal ftit tal-ħin.

Jien ma tniffistx lanqas.

Kien qiegħed jerga' jgħix dawki il-waqtiet koroh li żgur mhux lakemm imorrulu minn quddiem għajnejh. Kienu waqtiet li issa drajt kull meta niltaqa' ma' bniedem li għex il-gwerra. Kont tgħallimt nieqaf u ma nitkellimx meta jasal waqt bħal dak. Il-memorja tal-bniedem għandha ħabta kif tressaqlu quddiem moħħu rqaqat li kien ilu jaħseb li nesa. U fuq kollox kellha ħabta kif iġġiegħel lill-qalb u terġa' tibda gġarrab imqar għal ftit ħin sewwasew l-istess emozzjonijiet.

"Imma lil sħabi ma rajthomx hemm!" qalli wara ftit. "Kien hemm Čali s-Sibimoll mir-Rabat, ma rajtux! Kien hemm it-tifel tas-Surmast Busutil... kien hemm straġi sħiħa. Demmi u trab u tifrik! Sitta mejtin. Trab, duħħan, demmi u kulhadd mejjet. Irmied, bċejjeċ... U kien hemm Philip, it-tifel tas-surmast u qlibtu, hekk, wiċċu 'l fuq... tifel kien għadu jaħasra... kien mejjet, minn qaddu 'l isfel imqatta' kien, kollu ħjut bix-xrapnels. Jiena stess

qlibtu biex narah. Jiena stess. Imbagħad kien hemm is-surgent, qlibtu wkoll... u sibtu żewġt imħuħ barra, rasu maqsuma fi tnejn, ix-xrapnel ħaditu ġo wiċċu. U jiena bdejt nibki kemm niflaħ... kont għadni żgħir jien...

“Imbagħad inzilt nigri isfel biex ngħid lil xi ħadd u bqajt diehel fejn it-tabib Ċensu Tabone, li wara kien sar President ta’ Malta: kien Kaptan magħna dak. U sibtu korrut hu wkoll. Wiċċu kollu demm.

“U Ċensu beda jgħajjat, ‘X’gara x’gara Mamo, x’gara? X’gara?”

“U qalli ngiblu xugaman u msahtlu wiċċu mid-demmm.

“Imma l-oħrajn kienu mejtin imsieken! Kienu mqattgħin biċċiet!

“Issa s-Surmast Busuttil kien inzerta *Orderly Sergeant*. Kien irid jirrapporta x’gara ġol-fortizza. Kien għadu ma jafx li ibnu mejjet! U qagħad fit-taraġ u jniżżel il-mejtin. Ċali Galea... u jniżżel Ċali Galea.

“U lit-tifel ħallewhulu għall-aħħar... kien hemm ċertu Micallef mill-Imsida, *saxophone alto*, u kien hemm baxx ieħor... imma meta ġie biex jisma’ li kien hemm ieħor mejjet u li kien it-tifel tiegħu... tista’ taħseb. Waqa’ fl-art miskin... Issa dak it-tifel mhux suppost kien hemm. It-tifel lanqas *rifle* ma kellu! It-tifel mat-telefon kien qiegħed u xejn aktar!

“Suppost kien hemm jiena fuq dik il-maduma fuq il-bejt. Għax lili fuqha qaluli li kellni noqgħod meta qassmulna x-xogħol. Imma jiena bżajt, jew il-Madonna hebritni nitlaq u jien tirt minn hemm fuq u ma nafx kif inzilt dawk it-tletin targa ’l isfel! U ħlistha! Bdilna l-ħajja mal-mewt!”

Meta l-gwerra ndrat xi ffit, u meta l-poplu ntebaħ illi kien se jkollu jgħix f’dawk il-waqtiet tal-biża’, inqala’ uffieċjal Inġliż, ċertu CRA Becket, dilettant kbir tal-mużika u sejjah lil Aquilina u qallu jerġa’ jgħaqqad il-banda. Matul il-gwerra kienu ta’ kuljum imorru jdoqqu fil-fortizzi madwar Malta, daqqa Tignè, daqqa Delimara, Bingemma... l-aqwa li jtellgħu l-moral. Is-Surmast Aquilina għaqqad banda ta’ sittin ruħ li wħud minnhom ingabru bil-lieva biex ikunu jistgħu jdoqqu u jferrħu lis-soldati. Ma kinux ikunu waqtiet ta’ hena u ferħ waqt li l-banda qed iddoqq; kien biss l-għatu li jaħbi u jgħatti borma mimlija dwejjaq ibaqqu. Il-biża’ li kien jaħkem fuq dawk l-imsejkna soldati li ma jafx humiex se jisbħu ħajjin l-għada.

Is-Surmast Mamo jiftakar kemm ġera meta darba kienu qed idoqqu Tignè, f’nofs il-grawnd u raw Junker 88 ħiereġ mis-šhab, u jitfgħalhom bomba li spieċat fil-baħar. Madankollu, is-CRA Becket ma kienx iċedi waħda! Ma kien jippermetti lil ħadd jiċċaqlaq mill-parata jew jieqaf mid-daq, ukoll jekk jinqala’ xi saram ta’ errejd waqt li qed

idoqqu! Darba waqt parata Kastilja, bil-bombi neżlin u ċ-ċaċċis tat-twieqi niezel fuqhom u ħadd ma jista’ jiċċaqlaq!

Il-bqija tal-ħajja

Ta’ dsatax-il sena, qabel ma daħal mal-RMA, is-Surmast Mamo kien ġa miżżewweġ. Izda ma kellux igawdi lil martu għaliex ta’ tlieta u għoxrin romol. Martu kien għad kellha dsatax-il sena. Il-laqgħa mat-tieni mara tiegħu kienet kumbinazzjoni kbira.

“Aħna kellna ħanut fejn l-għassa ta’ Birkirkara, kif għedtlek,” qalli. “Jien kont ilni armel xi ħdax-il sena sadanittant, u kellni l-bank tiegħi jħares ’il barra. Iwa, u kellu jizzewweġ ħatni, jiġifieri ħu l-ewwel mara, u lanqas kien stedinni lili, għax kien tiegħ tal-familja biss, u kif ħarist ’il barra narah fejn l-għassa. U sellimtu u sellimli mill-bogħod. U mort sa ħdejh biex nitkellmu u qalli, ‘X’biċċa ġratli Ġann! Kellu jiġi l-foreman biex jagħmilli xhud u naħseb nesa! Tagħmillix xhud inti, tagħmilli pjaċir!’ U miskin kien ikkonfondut! Kien is-Sibt, l-aġar ġurnata tax-xitwa kienet. U f’xis-sagħtejn ġiet karozza u lbist u morna Hal Lija. U hekk hu u malli wasalt rajt lil din u għedt ‘X’mara din! Kemm hi sabiħa!’ U qgħadna nigru wara xulxin fit-tiegħ imbagħad! U qaltli nwassalha d-dar u tgħarrasna dak il-ħin! Issa ilna 47 sena miżżewġin!”

Beda jħabbat

Xi żmien wara l-gwerra ħareġ minn mal-Banda tal-Militar, ukoll jekk il-Maġġur Aquilina għamel li seta’ biex ma jħallix jitleq. Ġanni daħal jaħdem bhala messaġġier l-Università l-Qadima u jagħmel xi ħaġa barranija fuq il-bank tax-xogħol ta’ missieru. Missieru kellu wkoll ħanut quddiem l-istess Università.

“Darba waħda, waqt li kont qiegħed il-ħanut, ġie wieħed mis-Siġġiewi, ċertu Karmenu Micallef, u qalli, ‘X’garalna! Is-Siġġiewi spieċajna bla surmast! M’għandniex min *iħabbtilna!*”

“Qatt ma kont rajtu qabel lil dal-bniedem!” qalli s-surmast. “Imma mbagħad sirna ħbieb sewwa. Jien għedtle: ‘Trid niġi *nħabbtilkom* jien?’”

“X’jiġifieri *ħabbat* surmast?” staqsejtu.

Is-Surmast Mamo tbişsem. “Għandek raġun,” qalli. “Għax aħna hekk ngħidu. Ĥabbat ifisser tmexxi l-banda. Tidderieġi... Għedtle li jien kont ħabbat mal-Banda Sant’Elena, lil ta’ La Vallette ġieli ħabbatilha wkoll... trid niġi nipprova jien? Issa dan ma kontx nafu u lanqas huwa ma kien jafni! U kellimna lill-kumitat, u rranġajt magħhom u issa ilni mal-Banda San Nikola 37 sena shaħ direttur! Għamilt tletin sena shaħ mal-La Vallette, u kienu jiġu wkoll kompożituri u surmastrijiet minn barra.

“Kienu jkunu awturi wkoll dawn, jiktbu

l-opri. Kien ikun hemm l-opri t-Teatru Rjal, jien kont indoqq hemm ukoll, ma tantx ilhaqtu għax imbagħad waqa' fil-gwerra. Kont għamilt xi erba' opri hemm. Imma niftakar lil Respighi, lil Zandonai, lil Refice... u kienu jiġu jħabbtu wkoll La Vallette, kienu jistednuhom jiġu..."

Serjetà

Is-Surmast Mamo jemmen fid-dixxiplina u fis-serjetà waqt il-ħin ta' studju. Jemmen li l-hila naturali waħidha mhix biżżejjed, iżda trid magħha preparazzjoni kbira u ma taqta' xejn biex wieħed jipprova jilħaq il-perfezzjoni. Kull xogħol irid jittiehed bl-akbar serjetà.

"Jiena aktar kont inħobb indoqq solo milli nħabbat," qalli Ġanni. "Imma la bdejt inħabbat beda jogħgobni. Niftakar lill-Maġġur Aquilina meta kellna l-banda tal-jazz, kien fitt u jibqa' jiffitta sakemm il-ħoss jiġi sewwa kif irid hu u jlaqqa' l-ħoss li jrid bi tliet biċċiet ramm mas-saksofoni, mal-kitarri, mal-pjanu, kien Jimmy Dowling tal-pjanu... ġieli għamilna nofs ta' nhar fuq biċċa battuta biss! U darbtejn fil-ġimgħa konna nagħmlu l-ballijiet, jien kont bit-trumbun... daqqa l-*Union Club*, il-Belt, Tas-Sliema, l-Imdina, u kien ikun hemm il-mistednin... Aħna ndoqqu l-banda lill-mistednin u barra l-bombi jfaqqgħu!

"Dan kollu fil-gwerra tafx! Balal neżlin u lilna kienu jħalluna hemmhekk u huma jizfnu. Konna ħmistax-il bandist u kien fitt fuqna l-Maġġur..."

"Is-serjetà tal-bandist trid tidher meta jmur għall-kunċerti," qalli Ġanni. "Jekk ma tmurx għall-kunċert, kif tista' titgħallem il-partitura sewwa? Jien meta nkun se ndoqq parti kont inkun irrid naraha minn qabel u nistudjaha sewwa! U mmur għall-kunċerti. Illum il-baned jidher li għandhom futur tajjeb. Hemm aktar baned godda. Imma xi bandisti jippretendu li jdoqqu bla ma jmorru għall-kunċerti. Din mhix serjetà."

L-imħabba fil-mużika

Is-Surmast Mamo kkompona madwar mija u ħamsin marċ li ħafna minnhom jindaqqu mill-baned madwar Malta u Għawdex kollha. Il-ħajja tas-surmast direttur dedikat għal xogħlu hi ħajja impenjattiva ħafna. Il-mara tas-surmast għadha sa illum dik il-mara sabiħa li fasslet ħajjitha fuq l-istil ta' ħajja li kellu jgħaddi minnha żewġha. Ma kinitx ħajja ħafifa għaliha, għaliex filgħaxijiet aktarx dejjem waħidha waqt li huwa qieghed għall-

kunċerti jew mal-Banda San Nikola tas-Sigġiewi jew mal-*Imperial* tal-Mellieħa, jew idoqq f'xi opri.

"Jiena dejjem kontlu ta' spalla fix-xogħol tiegħu," qaltli martu. "U naħseb li mara, jekk tifhem lil żewġha u ma tgergix, digà biżżejjed! U jekk tara li xi haġa ġejja ħazina tipprova tberridha flok iżzidilha hux... Allaħares ma kellniex xi haġa żejda mill-banda għaliex mix-xogħol biss ma konniex inkunu nistgħu ngħixu. Il-familja dejjem trid. Il-banda kienet ħajja għalina. Imma fiha ħafna xogħol. Il-kompożizzjonijiet jiena nismagħhom l-ewwel... Jiena mużika ma nafx... imma meta nisimgħu jdoqq il-pjanu, wara ftit għid li se nkantah jien.

"Il-marċ tal-*Iljun* tal-*Imperial* dak, tagħhom dak issa, imma meta kitbu, l-ewwel saffru, imbagħad qalli, 'Imxi ndoqquh fuq il-pjanu' u morna l-garaxx, f'nofs il-facendi... kelli x'nagħmel dakinhar! Imma morna! Għax il-melodija ma tiġix meta trid inti! U ħariġlu tajjeb dak il-marċ. Kulhadd irid idoqqu! U dak il-marċ l-ieħor li semma *In Memory of Joseph Borg*, meta daqq il-melodija... kienet tant sabiħa u bkejt bla naf għaliex... tbikkik, imma tant hi sabiħa..."

Is-Surmast Mamo kien kiteb dan il-marċ bħala tifkira ta' missieri Ġużeppi Borg, meta ħija Tony qallu bil-mewt tiegħu. U tabilhaqq, sewwa qalet mart is-surmast, huwa tabilhaqq marċ mogħni b'melodija mill-isbaħ li tidhol bil-kwiet fil-qalb ta' kull min jismagħha.

"Imbagħad haġa oħra," kompliet. "Jiena nammirah lilu u dejjem nistagħgeb kif ma jibzax ikun fejn jidher u fejn irid jagħmel kollox sewwa u perfett għaliex kulhadd ikun qieghed għajnejh fuqu. Meta kien ikun idoqq prim kont nieħu r-ruħ meta jispiċċa jdoqq hu! Għax biex tieħu xi zball ma trid xejn! Imma trid tkun ippreparat sewwa. U hu dejjem ikun studja l-biċċa tiegħu sewwa. U hekk ngħidlu, 'Imma kif ma tibzax!'

"U issa qieghed jikber, jew kiber, u għadu xorta waħda sejjer bil-banda tas-Sigġiewi... U kellu jitlaq lill-*Imperial* tal-Mellieħa, l-ewwel nett jaf li qieghda f'idejn tajbin, u kien ikunlu strapazz kbir ġej u sejjer, u jkollhom il-programmi Għawdex ukoll. U ta' tnejn u tmenin sena... Imma ara, jiena qed nieħu kors tal-*First Aid*, dalwaqt għandi l-eżamijiet... u hekk inkun aktar ippreparata jekk allaħares qatt jinqalagħlu xi haġa..."

U ħarset lejha.

Qbadt ħarstu lejha.

U għajnejhom tbissmu lil xulxin.